

L'OBRA DE JOAN FUSTER

VISTA PELS ESTUDIOSOS

JOSEP PLA

De seguida vaig fer un descobriment: vaig veure que la cara d'escàs humor que feia Fuster en el moment d'obrir-me la porta no era pas produïda per l'excés d'aigua constatable en el rodal, sinó que era la seva cara habitual –natural. La cara de Joan Fuster sembla un vèrtex: el vèrtex dels seus ulls sortits, que mantenen tibants i estirats tots els teixits de les seves faccions i fins i tot els lligams del coll, que té notòriament crispats. Aquesta crispació general li dóna un estat de presència molt visible –una presència caracteritzada per una aguda inquieta, nerviosa i apassionada. És la mateixa cara que de jove tenia Trotski –penso–. La mala cara que presenta Fuster sembla tenir per origen la seva activitat interna. No és pas això, és clar, però ho sembla.

I aquest fou el meu primer contacte amb Fuster, l'inici d'una relació que des del meu punt de vista s'ha mantingut en una creixent curiositat. Conceptuo l'aparició de Fuster en la nostra àrea lingüística com un fenomen considerable. Si a les Illes F. de B. Moll ha estat el primer element pràcticament integrador, a gran escala, de la nostra àrea lingüística, Joan Fuster ho ha estat –i ja veient les coses des del punt de vista polític– a València. Aquesta és la feina decisiva que hi ha a fer: crear la unitat de la nostra àrea lingüística. La finalitat única –encara que sovint inconscient– de l'anomenat renaixement català no és més que aquesta.

Tot aquest primer contacte estigué dominat per un acolliment cordialíssim. Parlàrem tres o quatre hores seguides. [...] Després la nostra relació ha estat esporàdica, però extremament interessant. El sentit que té avui l'obra i l'existència de Fuster és una de les poques coses de caràcter general d'aquestes terres en què val la pena d'aturar-se un moment.

[Datat l'any 1962. Inclòs a *Obra completa*.
Homenots. Quarta sèrie (1982). Destino]

BALTASAR PORCEL

Con una decena de años de trabajo firme, constante, con una lucidez mental extraordinaria, el escritor Juan Fuster valenciano se ha convertido en el primer ensayista de la literatura catalana contemporánea y en uno de los más importantes del ámbito peninsular. [...]

Desde *Figures del temps*, pasando por *Indagacions possibles* y *Judicis finals*, hasta los recientes *Diccionari per a ociosos* y *Causar-se d'esperar*, las páginas de Fuster son una continua, aguda y nerviosa meditación sobre problemas individuales, generales, culturales, morales, políticos, etcétera, que envuelven al hombre de nuestro tiempo y, con frecuencia, de nuestro país. [...]

No creo que sea arriesgado afirmar que aquí no ha habido un pensador de la talla de Fuster desde que Eugeni d'Ors dejó de publicar su *Glossari*, allá por el año veinte.

Claro está que Ors propugnaba un programa estético determinado, lo hizo al menos durante unos cuantos y fructíferos años, y que el sentido de la obra de Fuster deriva hacia otras latitudes, ni mejores ni peores, sino simplemente otras.

Estas latitudes son la del estado perenne de indagación, de la meditación crítica día a día, tema a tema, hecha con una agilidad de ideas y de enfoques plenos de brillantez, incisivos, con una carga irónica de gran efecto, sirviéndose de un estilo vivo, expresivo, de una fluidez total.

[«La obra de Fuster», *Diario de Barcelona*, 27-XI-1965]

MIQUEL DOLÇ

A los diez años de haber publicado Joan Fuster *El País Valenciano*, acompañado de un impresionante material fotográfico de Ramón Dimas, en la colección «Guías de España» (de Ediciones Destino), nos parece realmente increíble la recepción que le dispensó la sensibilidad «indígena» –al menos un sector de esta sensibilidad– hasta provocar un escándalo de proporciones frenéticas. La orquesta estuvo bien dirigida, funcionó a la perfección, casi sin protestas. «Una preciosa quantitat d'ira» –recuerda Fuster– se desató sobre su persona a través de los diarios, de las tertulias de fuerzas vivas, de los despachos oficiales y hasta de alguna triste sucursal bancaria. ¿Es que, en realidad, había estallado un movimiento de histerismo colectivo, desenfrenado, que llegó a proyectarse con impulsos violentos sobre la opinión pública? Lo cierto es que la maniobra culminó en un jolgorio de estilo «inquisitorial»: la quema en efigie del escritor en media docena de fallas. Nadie discutirá la reciente afirmación de Joan Fuster: «Mai no m'he concitat una tan enorme massa d'interès i de publicitat com la que aleshores vaig aconseguir».

Mera comprobación de un hecho, claro es, no deseo de añadir leña a la hoguera. El mismo Fuster, después de presenciar su ingreso en aquella especie de «martirologio», se extraña hoy del alboroto que, a fines de 1962 y comienzos de 1963, desencadenó, sin habérselo propuesto, en su tierra nativa. Serán muchos, de seguro, los que participarán de su asombro. No en vano ha transcurrido este decenio, noblemente dedicado, como escasos períodos precedentes, a una labor de revisión crítica y reconsideración de las propias virtudes y limitaciones. De aquí que, al reeditar lo en la lengua en que fue originariamente pensado, el texto catalán de *El País Valencià* no sufra alteraciones ni enmiendas a pesar de que la fisonomía «social» de aquellas comarcas haya experimentado no pocos cambios en los últimos años. El escritor, sincero consigo mismo y con los demás, lo confiesa así previamente, sin posibilidad de equívocos: «He decidit mantenir les deficiències de l'original primitiu, fins i tot més notòries». Ni siquiera ha puesto al día su relato: «M'estimo més que continuï dient el que digué quan va publicar-se, com a dada objectiva i com a visió personal. Si algun valor té, és aquest».

Pero *El País Valencià* va acompañado ahora de una serie de artículos dispersos, largos o breves, que, en cierta medida, atenúan la decisión de Joan Fuster. Los analizaremos más adelante. La nueva versión catalana del libro, en efecto, está integrada en un volumen titulado, según un módulo ya clásico, *Viatge pel País Valencià* y forma el tomo III de las *Obres Completes* del escritor (Barcelona, Edicions 62). Su aparición ha casi coincidido con la conmemoración de los quinientos títulos en catalán logrados,

en el espacio de nueve años, por la notable empresa editora, una de las más audaces plataformas jamás creadas para el lanzamiento de la cultura del país. Este honor correspondió en rigor, por lo que alcanzan mis conocimientos, a *Miró llegit*, un libro de crítica artística estructural, fuera de serie, de Alexandre Cirici. Pero la aparición casi simultánea de *Viatge pel País Valencià* parece ennoblecer o robustecer simbólicamente la efeméride: desde sus mismos comienzos, en efecto, aquella aventura editorial, impulsada por un puñado de jóvenes, casi adolescentes, se propuso cubrir las necesidades y responder a los anhelos renovadores de todas las tierras de habla catalana; alimentando, incluso, un ansia de universalización, mediante las traducciones, como índice de un nuevo resurgimiento espiritual y cívico. No podía ser de otro modo, ésta es la verdad.

Gracias a *Nosaltres, els valencians* fue precisamente Joan Fuster uno de los que marcaron con mayor energía los albores de la ambiciosa tarea, proseguida luego sin tregua entre satisfacciones y marejadas. No sólo se consagraba entonces el escritor de Sueca como un *littérateur* completo e independiente, sino que abría a la «valencianidad» unos cauces nuevos, en contraste con los esquemas vigentes, y la sometía en bloque y en detalle a los postulados de su personal interpretación. ¿Sólo «personal»? En realidad, Joan Fuster no hacía sino enjuiciar la historia de su tierra según las leyes ópticas de la ciencia actual. Frente a las fáciles exhibiciones de un triunfalismo de exportación, tan vinculado con toda postura estadiza, irracional, Fuster adoptaba una actitud beligerante, realista, incómoda. Él mismo la ha definido con su típico desenfado: «Com que no sóc dels qui amaguen l'ou, ho designaré amb el terme alhora vague i inequívoc de "militància"». No era Fuster el primero en ocupar esta trinchera. El aspecto inédito, incluso molesto, de su actitud consistía quizás en el acento provocativo —«i no era gaire provocatiu, al capdavall»— de la redacción.

En estos términos plantea modestamente Joan Fuster el problema de sus escritos referentes al país valenciano. Pero él mismo no ignora que no es cuestión de forma, sino de contenido: cuestión de suplir unos tópicos, sintetizados en tonadillas al dictado de «València, jardí de flors...», por la dura realidad de un país tremendamente inconexo y diversificado, desde los vergeles feraces a la pura aridez mineral, y, no obstante, dotado de una rica personalidad.

[«Una contraseña realista. Joan Fuster ante el País Valenciano»,
La Vanguardia, 23-III-1972]

VICENT VENTURA

Fuster és, en primer lloc, un escriptor professional perquè ha escollit guanyar-se la vida omplint papers amb indagacions, reflexions, manifestacions d'irritació provocades per l'estupidesa, la incoherència, la mala bava, etc... Ha d'escriure cada dia per poder-se menjar el pa de cada dia. No és un ofici per fer-se ric, excepte en els casos de premeditació i fins i tot traïdoria creativa, com el de, per exemple, algun *best-seller* sobre què passaria si tinguésem la desgràcia que el mort de la monstruosa vall dels morts no fos realment mort, com ho havia d'haver estat ben abans de quan ho va ser. I millor encara si no hagués calgut perquè els seus pares, aquella nit, se n'haguessen anat al teatre.

Hi ha, però, en el cas de Fuster, més decisions, coincidents amb la de guanyar-se la vida escrivint. Massa decisions, ben mirat, per viure amb el profit d'escriure. Hi ha, per començar, la decisió de quedar-se a Sueca. No crec que hagi estat una decisió condicionada pels deures de fill únic davant la vellesa dels pares. Era temps encara –i és temps encara– de deixar-ho córrer tot i anar-se'n quan les obligacions van desaparèixer. Es quedà, però, en un país que el cremà en efígie, l'atacà des dels periòdics amb ferocitat sense permetre-li cap defensa, li posa bombes a la porta de casa i li nega la possibilitat de dirigir-se als seus paisans, per als quals és feta la major part de la seva obra, escrita sobretot per a valencians.

I hi ha també la decisió d'escriure l'obra, sempre que és possible, en català, malgrat que amb el seu profit ha de viure. Decideix, doncs, escriure en un idioma sense Estat, la supervivència del qual és, com totes les supervivències, qüestió de resistència. Un idioma que, en la major part de la seva àrea, mai no ha entrat a les escoles i es parla per tradició oral, però no s'escriu gairebé gens, ni menys encara es llegeix. I es llegia i s'escrivia menys encara quan Fuster va prendre aquesta decisió. Un idioma que encara no s'escriu amb la normalitat que proporcionaria un nombre de lectors suficient.

Ha d'escriure també amb l'altre idioma, l'«oficial», el que majoritàriament es llegeix a tota l'àrea de domini històric del català. I ho ha de fer en aquest idioma tan bé com amb l'altre, perquè la professió és la professió. I no sols ha d'escriure llibres, el profit dels quals arriba lentament i escassa, sinó també als periòdics, als setmanaris, a les revistes, sobre allò que passa cada dia, intentant sempre penetrar-ne l'actualitat, escarbant en el seu fons per trobar-li la molla més enllà de la corfa. Una molla tendra que se sent fàcilment ferida, per tal com ningú no la palpa amb la manca de respectes convencionals de Fuster. Passar més enllà de la corfa quan la corfa és aquí per tal que ningú no la sobrepassi, no deixa de ser un atreviment, o, pitjor encara, un hàbit insultant repetit com a norma.

Vull dir que aquesta manera de viure escrivint no pot deixar de ser una manera militant de guanyar-se la vida. Heus ací la inevitable contradicció de la vida d'un Fuster que mai no voldria considerar-se militant de res. En la seva obra –i en la seva vida, suposant que la vida i l'obra són coses diferents– Fuster intenta i aconsegueix en gran mesura de ser independent. La llibertat personal del liberal que Fuster es confessa – liberal després de Marx, és a dir, liberal d'alguna manera marxista– en el sentit especialment de no dependència.

[«Pròleg» a *Notes d'un desficiós* (1980). Almuđin]

JOSEP IBORRA

El racionalisme de Fuster, però, no es limita a ser una simple tesi epistemològica. Constitueix la premissa de la seua concepció de la vida, del seu «humanisme». Perquè té la convicció, o la confiança, que la raó és l'únic camí viable per a encarar-se amb els problemes de l'home: que no hi ha cap altra manera de plantejar amb eficàcia, i en favor d'ell, les qüestions morals, socials, polítiques. Creu que el «racionalisme», tal com ell l'entén –«raonablement»– ens pot ajudar a ser més humans, i a eliminar moltes dificultats que podrien ser resoltes. La ciència ha funcionat

en aquesta direcció. I la ciència és, ara per ara, l'únic camp de l'activitat humana en què el «racionalisme» s'ha imposat.

Malgrat la importància que ha arribat a tenir en la societat actual, l'irracionalisme hi domina. Des de posicions diferents ha estat atacada amb uns arguments o altres –ja tornaré sobre aquest punt–, cosa que demostra fins a quin punt continua vigent la mentalitat irracionalista. Emparats en aquesta temptativa de desacreditar la «ciència» i, per tant, el «racionalisme», no és estrany que prosperen les metafísiques i les «pseudociències», i que proliferen les «ciències ocultes», les supersticions i les ideologies més extravagants.

Contra tot això ens vol posar Fuster en guàrdia, convençut que qualsevol concepció que es pose per baix o per dalt de la raó, constitueix un desastre per a l'home. «Contra la raó –diu– no es pot estar». Ell s'ha fet fort en aquesta posició, s'hi ha resistit sempre, atent –«ser raonable és vigilar»– a detectar qualsevol maniobra reaccionària. El racionalisme no ha guanyat encara –ni de lluny– la batalla.

Cal ajudar-hi, però. Contra els «obstacles» que posa l'irracionalisme, el «racionalista» es posa com a «obstacle»; el seu «escepticisme» n'és un, i molt resistent. Fuster el formula en el segon punt de la seua «Apologia», referent a l'«aspecte moral»:

L'escepticisme és l'únic correctiu viable de la fanatització i de la badoqueria. L'únic: no n'hi ha d'altre. De més a més, l'escèptic s'inclina a practicar el sarcasme, que, com tothom sap, és una forma higiènica i eficient de la caritat.

La virtut que Fuster troba, d'entrada, en el racionalisme és precisament aquesta: el que té d'antídot contra les al·lucinacions de la nostra consciència, fanatitzada o simplement crèdula, el que té d'higiene mental. Per això ha recomanat sempre, «de tot cor», Bertrand Russell, perquè «no és un filòsof, és un desinfectant». I quan diu Russell apunta a qualsevol altre de la mateixa corda.

En tant que «desinfecta», el racionalisme pot evitar mals majors, socials, els que provenen del dogmatisme, de la «fanatització», i també de la «badoqueria». Perquè es tradueixen en accions violentes o en actituds conformistes, en prohibicions i en persecucions: en intolerància, que és un «obstacle» al progrés, perquè és un «obstacle» a la raó.

[*País portàtil* (1982). Tres i Quatre]

JOAQUIM MOLAS

Sens dubte, l'aventura intel·lectual de Fuster, realitzada a meitat de camí de la tradició i la modernitat, és una de les més riques dels darrers quaranta anys. En efecte: Fuster, a la vegada, replegat sobre ell mateix i obert al magma indiscriminat del carrer, va buscar una síntesi entre la vida en brut i l'estrictament llibresca. «Els llibres no *supleixen* la vida», diu, per exemple, en un dels seus reculls d'atorismes, «però la vida tampoc no *supleix* els llibres» (*Consells, proverbis i insolències*).

[...]

Abandonada, per incompatibilitat, la poesia, Fuster es va convertir en un gran escriptor d'idees, ple de sentit i d'acidesa, que va treballar en dues direccions: el passat històric i l'actualitat. De fet, un passat històric que posa al servei de l'actualitat més

viva. I una actualitat que treballa en funció del passat. Les dues direccions, però, giren al voltant d'un sol eix, l'home i el que l'envolta. I, més concretament, al voltant 1) d'una filosofia del comportament de l'individu, 2) de la seva creació artística i literària i 3) del teixit civil on realitza la seva condició de tal. Fuster va intentar d'explicar les seves tensions interiors i, més en general, les que sacsejaven tota la intel·lectualitat europea posterior al 29 a través, no de l'obra, que, fora de l'*Elogi de la follia*, suposa, ja, caducada, sinó de la biografia d'Erasme. En efecte: Erasme, com el gremi intel·lectual contemporani, es va trobar entre dos focs creuats, el revolucionari i l'institucionalitzat, i la seva conducta resulta, més que «exemplar», «representativa», com a mínim en quatre punts: 1) el criticisme moral, més ben dit, l'intent d'assumpció dels aspectes positius de les dues forces en lluita; 2) l'angoixa produïda pel xoc entre el món de l'especulació i el de la pràctica revolucionària; 3) la falta d'heroisme i, més exactament, el joc d'astúcies i de renúncies desplegat per assegurar la subsistència i resistir, a la vegada, la pressió dels grups inquisitorials i 4) la defensa de la llibertat de la cultura i, sobretot, de la llibertat d'expressió. De fet, per a Fuster, Erasme és el primer home de lletres lliure i, per tant, qui realment inaugura la modernitat. «Amb totes les seves astúcies», diu, «a desgrat de totes les seves concessions, Erasme escriu ja fora de l'Església romana, i es manté igualment fora del luteranisme». I afegeix: «d'aleshores endavant, l'home de lletres europeu aspirarà a conservar l'autonomia, a augmentar-la, erigint-se així davant els poders, les injustícies i les intimidacions».

Així, Fuster, que, per acció o per reacció, no es va despenjar mai del tot de l'herència cristiana, va manejar, per a les seves maniobres, unes tradicions molt concretes de pensament, que es potencien les unes amb les altres i que, a grans trets, podrien ser resumides en els termes següents. Abans de tot, la gran tradició moral de l'humanisme francès, que obre Montaigne amb els seus *Essais* i que, en principi, culmina amb la gent de la Il·lustració. Després, molt sovint per oposar-s'hi, la castellana del 98 i, amb els del 98, d'Américo Castro i Ortega i el seu grup de la *Revista de Occidente*, que, segons Pla, li va permetre d'accedir a una determinada versió de l'historicisme especulatiu germànic. I, per últim, la catalana, més irregular, però que, en definitiva, compta amb tres noms il·lustres: Eugeni d'Ors, Gaziell i Josep Pla. Fuster, probablement, per influència dels ambients madrilenys de la postguerra, va ser un dels primers a reivindicar la figura de l'Ors i, en especial, de l'Ors català. I, en un moment donat, va formar grup amb Gaziell i Pla, sobretot, amb Pla. Altrament, per als treballs de tipus erudit, va manejar la tradició historiogràfica de Jaume Vicens i Vives. O de Pierre Vilar. I, en un altre sentit, de Jordi Rubió. Amb tot, aquest pòsit de tradicions, en el qual sobta no solament l'absència de la «pròpiament» germànica, sinó també la britànica del pragmatisme, potser amb l'excepció de Bertrand Russell, Fuster el va reactivar a través de les doctrines dels dos moviments més decisius dels anys 40-70: l'existencialisme de Sartre i de Camus, de qui, sol o en col·laboració, va traduir diversos assaigs. I el marxisme ortodox, o no. Almenys, en l'època de formació. O en la de la màxima pressió de l'esquerra especulativa.

D'acord amb aquestes tradicions i d'acord també amb els seus designis d'escriptor, Fuster va realitzar una obra tan important pel sentit com per la forma i que, globalment, podria ser definida pel seu subjectivisme, la seva fragmentarietat, la seva

varietat, el seu enciclopedisme i, sobretot, per la unitat del discurs. En efecte: Fuster, per principi, va conrear, no el tractat, que desenrotlla de manera sistemàtica un conjunt de respostes que pretenen de donar resposta a totes les qüestions possibles, sinó l'apunt lliure, alhora, personal i contradictori que, més que definir, intenta de suggerir. D'ajudar. O de provocar.

[«Joan Fuster, escriptor d'idees», dins *Homenatge a Joan Fuster* (1993). Universitat de Barcelona]

ENRIC SÒRIA

¿Però que és un assaig en mans de Fuster? Bàsicament, ja ho hem dit, una proposta de diàleg sobre qualsevol tema. L'assaig, en ell, arranca d'una fe en la raó (en minúscula) i en l'intercanvi d'opinions com a forma d'aclarir qüestions, evitar falsedats i aconseguir, potser, una convivència més amable.

La nostra propensió és d'imaginar una societat on la dialèctica dels interessos i de les filosofies pot funcionar pacíficament, com en un debat acadèmic, amb l'esperança que donarà un saldo positiu, de distensió i de progrés.

Hi ha, doncs, el desig de posar la raó a favor de la vida, d'acord «amb uns criteris elementals, de tradició docta i somrient, 'racionalista'». Ara bé, una de les coses que més criden l'atenció en aquesta proposta raonable de Fuster és que opera quasi sempre en negatiu: pretén desinfectar, desenganyar, desintoxicar. La de Fuster és una literatura més crítica que no investigadora. Tendeix molt més a desemascarar fal·làcies que no a descobrir certeses. Fuster és un humanista escèptic, i la manera en què harmonitza, o contraposa, les dues coses –la voluntat de posar la raó al servei de la vida, d'una banda, i de l'altra el dubte sistemàtic sobre l'abast d'aquesta mateixa raó– dota de *tensió* els seus assaigs. Si aquests s'assemblen tant a un diàleg és perquè, sovint, l'humanista i l'escèptic hi *discuteixen*.

Aquest component escèptic, altament suspicax, de l'humanisme de Fuster deu provenir, en part, de l'època en què té lloc el seu aprenentatge intel·lectual. Un temps que havia posat el dret en mans de la força i que feia un ús desvirtuat, merament propagandístic, de les grans paraules. A més, «en comptes d'arguments, empen mordasses». Estupidesa vencedora d'un costat, silenci poruc de l'altre. El que havia quedat abolit, en nom d'uns dits *valors eterns*, era justament l'exercici actiu de la llibertat. No és estranya, doncs, l'evolució del jove escriptor cap a un escepticisme dialogant, que aplica una raó no gaire convençuda ni d'ella mateixa, *contra* tota mena de sistemes de seguretat. En la circumspècció amb què sospesa nocions com *bé* i *mal*, *veritat* o *mentida*, o amb què comenta, sense adherir-se a cap, les ideologies més variades, hi ha la voluntat explícita de mantenir sempre obert el diàleg. Contra l'ombra de qualsevol dogma, la possibilitat d'un pensament provisional, que dubta mentre avança, un exercici pràctic i constant de llibertat.

Aquest profund recel antiautoritari dota alguns papers seus de curiosos ecos àcrates. «El poder canvia de mans, però rarament vacil·la.» De vegades, la malfiança el porta a afirmacions compromeses, i *Sagitari* ens n'ofereix bons exemples. Parlant d'ètica, afirma que tots els codis penals són només «lleis de classe», i cal suposar, per

extensió, que tots els codis morals també. Però, si això fóra cert, ¿amb quin dret ens enfrontaríem a l'abús de la força desfermada? ¿Dir-ne *abús* no seria ja dir-ne massa? Fuster tendeix a considerar els criteris legals i morals com a injustificables sistemes per a reprimir els desitjos de la gent (i és clar que en part ho són) i no com a recursos de la gent per a limitar l'imperi de la força bruta, com a conquestes lentes, i sempre amenaçades, que garanteixen un mínim d'equilibri, de justícia i de llibertat en el joc social. Com s'ha dit, la llibertat sense traves del fort és l'esclavitud sense límits del dèbil. L'escriptor de Sueca, per la tangent de la repressió, evadeix el problema del mal. Però el mal, la crueltat, el despotisme i la brutalitat existeixen. Qui nega tota validesa a qualsevol principi jurídic o moral, a fi de preservar la llibertat del judici (ja que l'autoritat aprofita aquests principis per perseguir a qui se li oposa, convertint el dissident en culpable), està, al mateix temps, preparant el camí per trobar-se indefens sota l'únic codi que no necessita més validesa que el seu propi poder d'imposició la llei de la selva. Potser la paradoxa és irresoluble, i lancinant.

[«Fuster assagista, una conversa continuada»,
Introd. a *Sagitari* (1993). Bromera]

FRANCESC PÉREZ I MORAGÓN

En efecte, les perspectives vitals que ell mateix s'anava obrint enmig de dificultats eren unes altres, lligades en definitiva amb l'exercici d'escriptor, perquè fou llavors que es començà a donar a conèixer com a poeta, assagista i articulista, de primer en la revista alacantina *Verbo*, de la qual fou co-director entre 1946-1956 –i com a complement de la qual va publicar, amb José Albi, una *Antología del surrealismo español*, 1952–, a l'*Almanaque de Las Provincias* i als diaris de València *Levante* i *Jornada*. Clar és que no tot representava la mateixa mena d'operació. *Verbo* era la plataforma per a les inquietuds literàries, sense transcendència econòmica, un mitjà per a sentir-se immers i relacionat amb el món de la cultura i dels llibres, en bona mesura un món a part, que el connectava amb allò que se sol anomenar «la república de les lletres», amb els congressos de poesia i altres trobades d'escriptors. La literatura, per a Fuster com a molts joves d'aquell temps i d'altres temps, era una via d'eixida cap a la integració social, més enllà dels límits estretíssims marcats per l'ambient local. L'almanac de *Las Provincias*, sota la direcció generosa per a la nostra llengua de Teodor Llorente i Falcó, era una plataforma del mateix sentit. Ara: col·laborar en diaris, per míser i provincians que foren, era una entrada imperceptible en un altre tipus d'àmbits, en què un article podia ser no sols publicat sinó fins i tot cobrat, i les exigències de la periodicitat –amb la necessitat d'ingressos personals– demanava una dedicació estricta i oferia, per a qui volgués pensar en això, una certa esperança de professionalització. D'entrada, Fuster guanyà un premi de poesia convocat per *Levante* –diari matutí del «Movimiento» a València–, on li donaren la possibilitat de publicar-li algun article. Va acceptar la invitació i es convertí en col·laborador més o menys regular del periòdic, i també del vespertí *Jornada*, que pertanyia també a la cadena de mitjans de comunicació creada –sovint o quasi sempre per un simple tràmit d'incautació sobre béns de partits republicans o d'esquerra– per «FET y de las JONS».

Aquesta relació laboral, ja ho he dit, no suposava simpaties polítiques, per part de Fuster, que el 1950 veié publicat el seu primer escrit en una revista editada pels exiliats catalans a Amèrica. Aquesta era una acció que, amb la seua continuïtat de molts anys, indicava una posició d'absoluta independència ideològica respecte del franquisme.

A partir de 1961 els seus escrits van aparèixer en diaris barcelonins, en una cronologia que ara prenc de les investigacions d'Antoni Furió: *El Correo Catalán* (1961-1966), *El Noticiero Universal* (1967-1971), *Tele/Exprés* (1969-1977), i *La Vanguardia* (1969-1984) i, amb més o menys regularitat, en alguns diaris madrilenys: *Informaciones* (1972-1978), *El País* (1979-1986) i *ABC*. En els diaris de València quedà exclosa la seua participació, arran de la publicació del llibre *El País Valenciano* (1962), contra el qual es va promoure una campanya de desqualificació personal i d'insults, que no tenia gens de casual, sinó que estava animada per mòbils polítics sobre els quals més avall es dirà alguna cosa. Fou col·laborador fix en setmanaris i revistes mensuals, entre les quals el ja citat Antoni Furió ha anotat les següents: *Destino* (fins al 1971), *Por Favor* (1977-1978), *Jano* (1977-1981), *Qué y Dónde* (1979-1984), *Serra d'Or* (1959-1983), *El Món* (1981-1983), *El Temps* (1984-1985), etc. Una certa part d'aquests articles foren agrupats en llibres.

En definitiva, a partir d'un cert moment es va professionalitzar com a escriptor. Fou una decisió arriscada, que li va marcar la vida. Entre altres coses, perquè no posseïnt fortuna pròpia i no tenint mai en els periòdics més rang professional que el de col·laborador, els seus ingressos no estarien mai assegurats amb la regularitat que pot donar un lloc fix de treball en una redacció. La independència laboral li suposaria sempre un clar risc econòmic que en algunes èpoques li resultà amenaçador.

La professionalitat el portà a acceptar nombrosos encàrrecs com a escriptor. Entre altres, alguna guia de viatge –*El País Valenciano* (Barcelona, 1962), *València* (Madrid, 1961), *Alicante y la Costa Blanca* (Barcelona, 1965), *Veure el País Valencià* (Barcelona, 1983)–, o algun guió per a televisió, com ara el que feu sobre el País Valencià per a la sèrie de TVE, *Esta es mi tierra* (1983). Fins i tot va assajar, sempre per encàrrec, la literatura per a un públic infantil, com ara l'antologia *Un món per a infants* (1959) o una breu narració didàctica sobre el cultiu de l'arròs, tradicional del seu poble: *Abans que el sol no creme* (1969).

[«Fuster: un esquema biogràfic», dins *Homenatge a Joan Fuster* (1994).
Generalitat Valenciana]

GUSTAU MUÑOZ

Fuster és més un pensador de la «societat» que de la «política». De fet, no és una tasca planera tractar de fixar allò que en podríem dir les posicions o les idees polítiques de Joan Fuster, el pensament del qual és clarament antiideològic. Deixant de banda el caràcter dispers i l'estructura fragmentària de la seua obra, publicada al llarg de quatre dècades –entre els anys cinquanta i els vuitanta–, una obra que sovint se'ns mostra deutora de motius de conjuntura i que va experimentar una lògica i prolongada evolució, és indubtable que Fuster no fou un pensador polític, ni tan sols pròpiament un pensador de la política. Tanmateix, ací i allà, hi trobem indicis d'una determinada consideració

del fet polític. Però això no constitueix un aspecte central. Comptat i debatut, deriva d'unes altres motivacions i interessos més pregons: el compromís moral, civil i intel·lectual amb el seu temps i amb la seua societat.

Allò que en podríem anomenar la «societat», en canvi, ocupa un lloc fonamental en el pensament de Fuster. Sense ser –ni de bon tros– un científic social, Fuster aplica al llarg de la seua vasta obra el seu penetrant enginy i el seu poderós sediment cultural a reflexionar sobre els fets socials: les relacions entre classes i grups, la formació històrica de la societat, les innovacions en les formes socials, el lligam entre cultura i societat.

D'altra banda, tampoc no trobarem en Fuster –considerat precursor del nacionalisme a casa nostra– una teoria política de la qüestió nacional. La prolongada preocupació pel fet nacional i les seues derivacions el portà –com és ben sabut– a endinsar-se en estudis i interpretacions d'història general i, especialment, d'història cultural del País Valencià i dels Països Catalans i a establir criteris i propostes de cara a possibles vies de solució del problema. Però no se'l pot considerar un «teòric del fet nacional». Ni tan sols era un «nacionalista» en el sentit habitual del terme, com ell mateix va remarcar amb reiteració.

Tant l'actitud davant la pròpia condició nacional –de la qual ell no volia abdicar, perquè no en veia les raons, i que, lluny d'això, afirmava, perquè altres de manera injusta i opressiva la negaven– com l'actitud davant la política eren per a Fuster una qüestió de «premissa», de coherència amb una determinada concepció de l'home i de la seua dignitat.

Potser el parell d'idees que inscriu sota l'epígraf «Política» de *Diccionari per a ociosos* –publicat el 1964, i l'esment a la data no és irrellevant, perquè aleshores les manifestacions explícitament polítiques sofrien un duríssim condicionament–, resumeixen molt bé l'eix central, el nucli essencial d'allò que constituïa per a Fuster la «premissa política». D'una banda, la impossibilitat de la indiferència en matèria política: «tota política que no fem nosaltres, serà feta contra nosaltres». D'altra banda, la motivació moral: «política» no és sinó l'art o la ciència de convèncer el nostre veí que deu ser conseqüent amb ell mateix i amb la seua dignitat d'home» [*Diccionari per a ociosos*].

A partir d'ací Fuster desenvolupa, davant els fets polítics, una crítica moral, coherent amb la seua visió de la societat i de la posició de l'home en aquesta –la seua condició, les opressions que pateix i les possibilitats de llibertat–. No elabora teories polítiques i, menys encara, programes. Però integra, per bé que d'una manera no sistemàtica, una consideració específica de la dimensió en la seua reflexió sobre l'home i la societat. D'altra banda, no s'està de manifestar públicament –com podrà i quan podrà– les seues opinions de ciutadà, sobretot de ciutadà molt preocupat per una condició nacional amenaçada.

Tenint present aquesta consideració de la seua visió de la societat com a indestriable de la seua actitud davant el fet polític, m'ha semblat escaient abordar aquest aspecte del pensament de Fuster a partir de tres aproximacions a etapes significatives de la seua obra: la relació entre intel·lectual i política tal com la veia en els anys cinquanta; la interpretació del canvi social que bat el seu ple en els anys seixanta; i les seues posicions com a ciutadà en un moment en què, per raons ben conegudes, «la política»

era un territori mòbil i ocupava un lloc de primer pla en les preocupacions quotidianes de molta gent al nostre país: els anys setanta i primers vuitanta.

[«Política i societat en el pensament de Joan Fuster»,
dins *Homenatge a Joan Fuster* (1994).
Generalitat Valenciana]

ENRIC BALAGUER

Potser el fet més destacat que observem de la producció poètica de Joan Fuster, vista des d'ara, és la seua diversitat: diversitat de veus, de formes, de disposició poètica. Hi ha en el conjunt de la seua poesia –a més de l'evolució que acostuma a presentar tot poeta al llarg de la seua obra– com un gra més de la inquietud habitual en un autor i que el duu a assajar formes, a prendre o a arraconar disposicions expressives i línies poètiques en un espai de temps relativament curt. El mateix autor comentava aquest fet al pròleg de *Set llibres de versos*: «la barreja d'elements era inevitable –escriu l'autor– i ho era el pas d'un estímul a uns altre». Del conjunt d'«ingredients», el poeta hi destaca la «xerrameca existencialista», la «temptació d'un surrealisme», «la poesia pura», «la cosa social». Línies que el porten d'un costat cap a l'altre i que hi deixen rastres de diversa intensitat segons poemaris.

En l'obra poètica de Joan Fuster ens trobem poemes de textura més o menys tradicional (sonets, alexandrins...) seguint una línia de poesia convencional; hi trobem una poesia lírica de força inconfusible i d'encerts expressius en poemes com ara en «Criatura dolcíssima» o «Infant que jo vaig ésser»; hi ha el poema discursiu que oscil·la entre la confessió personal i l'exposició ideològica, com és ara la «Elegia a Rabelais»; hi ha un tipus de text poètic que se situa en els límits, en un espai fronterer, on es combinen elements lírics amb imatges surrealistes i un conglomerat d'idees, com ocorre en llibres com *Ofici de difunt* i *Poemes per fer*.

Als seus versos s'hi aboca un poeta emotiu, que s'expressa melangiós o adolorit, cridaner o exaltat; o bé un poeta càustic i virulent, o bé un poeta reflexiu i serè, més analític.

[«Versos en set llibres. Notes sobre la poesia de Joan Fuster»,
dins *Homenatge a Joan Fuster* (1994). Generalitat Valenciana]

JOAN FRANCESC MIRA

Por semblar una perfecta paradoxa, però l'home que ha estat crucial –*fundacionalment crucial*, en realitat– per al replantejament contemporani de la *qüestió nacional* al País Valencià, es confessava repetidament distant de les posicions i les actituds nacionalistes. L'home que tants *valencians nacionals* –i tants *catalans nacionals*– tenen com a pare de la pàtria es manifestava permanentment reticent davant de les efusions clàssiques del patriotisme. Si Fuster era patriota, ho era per pur sentit de responsabilitat: el patriotisme com a festa pública o com a emoció privada el deixava ben fred. De la mateixa manera, l'home que va plantar entre els valencians les bases d'una ideologia nacional, va dedicar al tema de la nació una part molt reduïda de tot el volum de la seua obra. Si hom repassa el conjunt dels seus escrits, el nombre de pàgines

dedicades directament a parlar de la nació, de les nacions o del nacionalisme és absolutament insignificant. Definitivament, aquest no era el seu tema: no li interessava en la teoria, i només s'hi va dedicar en la pràctica per simple obligació.

Tal com ha escrit Josep Iborra, «la fatalitat de Fuster ha estat haver de sentir-se nacionalista perquè els altres –en el seu cas els jacobins espanyols– no li han permès deixar de ser-ho». Com en tantes altres coses, Fuster hagué de ser un nacionalista «sense ganes», que és tant com dir un nacionalista perfectament atípic, un que no participa dels entusiasmes vocacionals que aquesta etiqueta habitualment implica. Si evita els entusiasmes, el que no evita, però, és la reflexió. I quan reflexiona sobre el tema –nacions, nacionalismes– ho fa, més que des d'una ideologia, des d'uns imperatius racionals, ètics i humanistes. No es tracta que la nació o la pàtria haja de ser per força, com era per a Plató, la cosa més alta, venerable, respectable i sagrada, objecte de la submissió i el sacrifici dels seus membres. No es tracta d'això, ni de cap actualització dissimulada de la sacralitat de la nació. Es tracta d'un principi rigorosament elemental, arrel de tots els altres: es tracta que els pobles, com les persones –els pobles, justament en la mesura que estan fets de persones–, han de ser lliures i poder viure en plenitud. Viure en plenitud la *pròpia* vida, no obligats a viure sotmesos a la vida d'uns altres. Se'n deriva que ha de ser inacceptable tota situació d'inferioritat establerta, d'alienació metòdica, i d'opressió com a sistema. És clar que aquest principi, expressat així, té una aparença més aviat genèrica, inconcreta i retòrica. Però és l'imperatiu subjacent en la posició vital de Fuster: si ell s'ocupa del seu poble –els valencians són el seu poble immediat– és justament i sobretot perquè el troba en aquests estat *intolerable*. I trobant-lo així, no fuig d'estudi.

Ara bé, per a eixir d'aquesta trista condició, la primera cosa necessària, per a ell i per al seu poble, és respondre a la pregunta: «què som, i per què som com som?». Aquest és l'interrogant de base, el motor d'arrancada, de *Nosaltres, els valencians*, que és el producte més complet del seu *nacionalisme moral*. I d'ací, d'aquesta pregunta radical i prèvia, abans i després d'aquest llibre, naix tot el pensament nacional de Fuster: el pràctic i aplicat, si més no. La pregunta suposa que els valencians, com qualsevol altra gent, *hem de ser* alguna cosa, en termes de definició nacional: no pot ser que nosaltres, per alguna mala jugada o per rara peculiaritat, ni tinguem nació. Feta la pregunta, les respostes possibles són òbvies. Començant per la més immediata: podríem ser, nacionalment, només valencians, i amb això quedaria resolta la qüestió. Però aquesta primera resposta, per a Fuster, no és la solució vàlida, no és real: «No ens enganyem», escriu, «no hi ha cap valencià que sigui exclusivament valencià. Ser valencià és ser alguna cosa més que valencià». Fuster constata, comprova, que el País Valencià, ell sol, per ell mateix i definit en ell mateix, no s'ha constituït en la història com a entitat *nacional* a part i separada: no ha esdevingut un espai prou quallat i homogeni interiorment, ni tampoc és prou diferent globalment dels espais nacionals contigus. Aquests espais nacionals, de referència necessària si no som *només* valencians, són, no cal dir-ho, el castellano-espanyol i el català. Per tant, ser «alguna cosa més» que valencià significa, inescapablement, optar per l'una o l'altra d'aquestes adscripcions, en termes d'àmbit nacional. Perquè «es tracta d'una tria *nacional*», subratlla Fuster, de saber quin àmbit ens ha de definir de manera més sòlida i

substancial. Però, si és una tria –si hom de fet pot triar– vol dir que l'elecció és realment lliure, per al conjunt o per als seus components?

[*Hèrcules i l'antropòleg* (1994).

Tres i Quatre]

ANTONI FURIÓ

La correspondència de Joan Fuster, conformada dia a dia durant més de cinquanta anys, constitueix així en primer lloc, pel volum, la diversitat i la qualitat dels seus interlocutors, una font preciosíssima per al coneixement i l'estudi d'un període particularment difícil de la història, la cultura i la societat catalanes. Hi trobem reflectits, a través de la seua mirada i de la dels seus corresponents, i expressats en les seues paraules, els principals esdeveniments de l'època, especialment els que afectaven més de prop la cultura catalana, i els sentiments, entre el desànim i l'esperança, que aquests esdeveniments despertaven. Hi ha, així, com a tema obsessionant durant tota la postguerra, la persecució i repressió de la llengua i la cultura catalanes. Però també els esforços de reconstrucció: la represa del valencianisme de preguerra, els contactes amb el món català de l'exili i amb els nuclis resistents del Principat, els premis literaris, les trobades d'intel·lectuals castellans i catalans, les editorials i les revistes en català, l'efervescència i la renovació de la Universitat, la unitat de la llengua, el sacseig d'una societat «en perpètua somnolència digestiva», el valencianisme i el catalanisme polítics, la fi del franquisme i la transició democràtica, l'estatut d'autonomia, les esperances i els avenços reals en la recuperació cultural i lingüística, «nacional», i també les dificultats, les regressions i els desenganys.

En les seues cartes, Fuster anota i comenta aquests esdeveniments, dona les seues impressions i demana les dels seus interlocutors, escriu la història del seu temps: una història a fragments i dispersa entre els diferents destinataris de les cartes, però que l'edició de l'epistolari ens permet ara ajuntar i reconstruir, llegir de manera seguida i amb el contrapunt dels seus corresponents, escriptors i gent de lletres en la seua majoria, però també professors i artistes, polítics i capellans, i en general una nodrida i variada representació d'allò que en diríem la societat civil.

Hi podem també reconstruir, a través de les cartes creuades i de les referències a tercers, les diverses trames de relacions intel·lectuals i de sociabilitat que configuraven el món cultural català i a les quals havia anat incorporant-se el mateix Fuster. La seua raresa com a corresponent valencià, juntament amb la simpatia i el respecte que suscitaven els seus escrits, el convertien en un interlocutor preferent i insubstituïble per a la gent del Principat i de les Illes, mentre que la seva condició un tant exòtica, perifèrica, li permetia mantenir-se lluny o al marge de les inevitables topades entre els diversos grups literaris i intel·lectuals, conservar la seua independència i relacionar-se amb tots ells al mateix temps. Encara que, lògicament, no sempre ho aconseguia. Al País Valencià, per contra, la seua posició era més central, i tot –des dels aspectes més estrictament literaris fins als de caràcter més, diguem-ne cívic o patriòtic, i en tots els seus vessants, creatiu, acadèmic, periodístic i polític– passava d'alguna manera per ell. A favor o en contra, però sempre amb ell i la seua obra o les seues idees com a referència. D'ací l'interès d'aquesta correspondència per a la reconstrucció de l'entrellat

cultural i polític valencià i del paper del mateix Fuster en la conformació d'aquest entrellat. Un paper certament determinant, com a instigador de tantes iniciatives culturals i literàries i, sobretot, com a referent ètic i civil per a molts valencians. Per bé que ell mateix no deixava de mirar-s'ho tot de manera un tant distant i escèptica, arquejant les celles i arrufant el nas –a la manera de les fotografies fusterianes més tòpiques–, i preferís conservar tota la força d'un pensament crític i independent a veure's encimbellat –i desactivat: neutralitzat– a la venerable condició de pare de la pàtria.

[«Pròleg», a Joan Fuster: *Correspondència, I* (1997).
Tres i Quatre]

JÚLIA BLASCO ESTELLÉS

A pesar de les dificultats que ja he expressat, i tot i admetre que desconec de manera exhaustiva la totalitat de la seua obra, sí que estic en condicions d'afirmar que era persona de lectures caòtiques, producte de les circumstàncies d'accés a la bibliografia a què ja he fet al·lusió més amunt, conseqüència alhora de les particularitats del país en la llarga dictadura franquista. De fet, el contacte, els primers contactes del nostre autor amb la filosofia s'esdevenen als anys quaranta i cinquanta, en l'Espanya sinistra i impermeable del primer franquisme. I encara com hi havia els llibres de la *Revista de Occidente*, amb totes les limitacions sobre les quals procurarà ironitzar al llarg de les converses. Aquesta situació fa exclamar a Josep Pla: «Vostè, Fuster, és un home molt influït per la cultura germànica a través de Madrid». Però això és el que hi havia a la València dels quaranta. Això i els totxos metafísics dels professors vencedors de la guerra civil: un magre menjar per a qui tenia fam de coneixement, i ganes de llegir. D'ací a les llibreries de vell, espigolant a l'atzar, i per tant, com deia fa un instant, un lector voraç i dispers.

De fet, en els seus escrits, i en les converses, hi haurà una confusió permanent entre filosofia i metafísica. O, més que confusió, el seu permanent rebuig a una certa filosofia, l'acadèmica d'aquells anys negres, la metafísica com a única font de coneixement filosòfic. [...]

Ara bé, crec que tant la confusió de què parle en primer terme, com la crítica i el rebuig frontal a la metafísica-filosofia, podria resumir-se en un sol aspecte, una sola actitud, la radical desconfiança fusteriana, la seua escèptica incredulitat davant dels problemes diguem-ne filosòfics. En aquest sentit, podríem ampliar la desconfiança a un camp molt més ampli que no l'estrictament filosòfic, amb les cauteles que he anat introduint. Així, ell mateix es confessarà una vegada i una altra escèptic, i no es tracta d'una actitud davant de la vida, dels fets socials o polítics –que la seua acció que bé ho desmentiria–, es tracta més aviat d'un mètode, d'un instrument per a distanciar-se de les passions, en una orientació congruent amb la seua passió per la raó, el seu tarannà clarament racionalista. Una mena de cautela permanent davant de les afeccions massa passionals, per dir-ho d'alguna manera, i també una mena d'autodefensa, si es vol: com fer el pagès que baixa de l'hort, l'home de poble, desconnectat de les grans idees urbanites.

La francesa seria el seu instrument per a superar l'ambient trist i embafador de la cultura franquista. També, de qualsevol manera, a l'atzar de la troballa bibliogràfica, de vell o de nou; o a través de traduccions, que era una altra font de subsistència en una vida econòmica admirable, com recorda una i altra vegada, mancada de qualsevol comoditat i amenaçada per les col·laboracions ingents i quotidianes.

La cultura francesa, des de Montaigne fins als il·lustrats. Un Montaigne que no l'abandonarà mai, que influirà decisivament sobre moltes de les seues creacions, i que en tot cas li inspirarà no poca part del seu pensament. La Il·lustració i la raó seran temes recurrents en les seues reflexions, com veurem mes endavant, i amb elles anirà teixint un corpus de coneixements que es prodigaran a propòsit de qualsevol xarrada, de qualsevol qüestió que li interessa. I cal dir que eren moltes les que li interessaven, moltíssimes, com es comprova en el text de les nostres converses.

La cultura francesa també amb l'existencialisme, el qual li provoca un gran impacte, i al qual dedicarà moltes hores de traducció en el cas de Camus. Curiosament, però, aquest autor no tingué tanta rellevància significativa en la seua obra com Montaigne o els il·lustrats. I cultura francesa, una vegada més, amb el surrealisme, que arribarà a practicar en alguns dels seus poemes, com emfatitza ell mateix. Cal no passar per alt la facilitat d'accés a aquest idioma, ateses les limitacions lingüístiques de l'autor i del moment. Castellà i francès seran els idiomes d'accés –més el segon que no el primer– a les fonts del coneixement internacional, per dir-ho així.

[Joan Fuster: *Converses filosòfiques* (2002).
Tres i Quatre]

GUILLEM CALAFORRA

Si el llegim des de l'òptica de la crisi de la modernitat, des del punt de vista dels neguits i les apories que ens afligeixen com a hereus de la Il·lustració, Fuster se'ns presenta complex i contradictori. Les seues lectures entre els «immoralistes» i els crítics de la modernitat en són un primer indicatiu. De Sade i Nietzsche, Fuster aprèn més del que sembla, més del que ell mateix admet haver après. [...] Perspectiva antisistemàtica, relativisme, filosofia de la sospita, teoria del llenguatge i del coneixement, plantejament extramoral, vocació genealògica, agonisme: la quantitat de connexions nietzschianes que Fuster dissimula (o intenta reprimir) en els seus textos és impressionant. Aquesta és la base de les seues tendències més «postmodernes», de la seua temptació nihilista, del Fuster més crític amb els pressupòsits il·lustrats i amb la modernitat.

La resta són afinitats puntuals, procedents en bona part de lectures indirectes, de premisses compartides o –cas de Cioran, probablement– de coincidències gairebé miraculoses. Ni Weber ni el tàndem clàssic «frankfurtià» no tenen una presència substantiva en el pensament de Fuster. [...]

De tot plegat, en resulta una reflexió problemàtica, que no permet avaluacions unívocues i definitives. Si fem l'esforç mental de situar-nos empàticament en el context en què va desplegar la seua tasca d'assagista, el balanç és senzillament impressionant. Les seues respostes als interrogants que planteja la nostra «modernitat postmoderna» són decidides i contundents: racionalitat substantiva i materialisme; ciència, tècnica,

progrés material i consum; esperit crític i distanciament (relativisme, desconfiança, ironia); autenticitat, hedonisme i compromís. En resum: llibertat i sentit comú. Aquests dos valors són el centre de la cosmovisió fusteriana, i l'objectiu permanent dels seus esforços com a escriptor i com a ciutadà.

Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster (2006). Universitat de València.

FERRAN ARCHILÉS CARDONA

Nosaltres, els valencians és, sobretot, un «assaig»: un llibre híbrid, a mig camí entre l'obra historiogràfica i l'escrit estrictament «literari». En el moment en què fou escrit, i encara al llarg d'almenys les tres dècades posteriors, el llibre va ser «rebut», és a dir, va ocupar (i va crear) un espai de recepció, no només com un assaig polític, sinó gairebé com una obra d'historiografia estricta. L'absència d'obres d'història del País Valencià (monografies o síntesis) ho explica; la seua naturalesa i composició, també. A més, pesava, i molt, la influència de les obres del pensament català de postguerra, assaigs introspectius i, per damunt de tots, el llibre de Jaume Vicens Vives *Notícia de Catalunya. Nosaltres, els valencians*, en gran part, així com el treball de Vicens Vives tot i que en un grau major (no per exemple com passa als assaigs de Ferrater Mora), estava construït com un *relat* narrativament articulat d'una manera molt precisa i calculada. La narració del llibre fusterià s'articulà mitjançant un relat coherentment dissenyat i minuciosament dirigit des del primer moment fins a la fi. El llibre analitza una temporalitat precisa: des del passat, des del segle XIII, fins al XX, fins al 1962. Però no s'articulà exclusivament seguint la linealitat cronològica estricta del temps històric. Ni avançava per acumulació de fets cronològics (en el fons, la identitat valenciana no *avança* sinó que s'hi desplega des d'uns orígens immutables que, en tot cas, es van frustrant en les seues possibilitats nacionals). Certament, el respecte a la cronologia és un dels seus trets. Però, com deia adés, *Nosaltres, els valencians* s'organitza anant i tornant en el temps, amb capítols que anticipen moments històrics (o referents temàtics) posteriors, tot plegat amb un sentit de la coherència interna remarcable. El que cal destacar, independentment d'una fidelitat major o menor a una recognizable articulació, és la trama de fons, absolutament precisa, que articula un *relat*. Això és el més important: el *Nosaltres* és sobretot una obra que elabora una *narració* o *relat* autosuficient de la identitat valenciana contemporània.

En aquesta trama de fons la llengua tindrà el protagonisme, la qual actua com a «quasi-personatge» (subjecte/objecte de la trama narrativa). En funció de la seua evolució (que vol dir la de la comunitat etnocultural que s'identifica amb ella) s'organitza el relat, i s'hi *sobreposen* els esdeveniments socials i polítics, en part «externs» i superficials a la configuració *intrahistòrica*. A més, en estreta relació, el llibre mostra una obsessió pels orígens, per l'establiment meticulós de la «ficcio fundacional»: el segle XIII, el moment històric de la «Conquesta», i sobretot, el del punt de partida, de «naixença», de la comunitat etnocultural –lingüística. La història dels valencians, doncs, com a «poble». Aquesta història narra la caiguda des d'un (breu) moment de plenitud (en el qual ja bategava una tara de naixement: una heterogeneïtat

ètnica en el repoblament original), en els segles XIII al XV. Una idea, com hem vist, ja present en Fuster des dels primers anys cinquanta, sòlidament arrelada en la seua concepció nacional del moment, i que en part, en el seu sentit més ampli, procedia de la interpretació de la historiografia catalanista d'arrels romàntiques, així com també del discurs del regionalisme valencià en la dimensió estrictament valenciana. D'ací endavant (coincidint amb el període de la llengua catalana tradicionalment anomenat «Decadència») el País Valencià aniria integrant-se cada cop més en les dinàmiques peninsulars i allunyant-se del vincle amb Catalunya (aquest era, d'altra banda, l'eix argumental de *Qüestió de noms*). S'afeblia la identitat catalana al mateix temps que les dinàmiques econòmiques i socials dibuixaven un panorama de decadència i frustracions. Fuster traçà al *Nosaltres* una perspectiva històrica de la construcció sobretot d'una comunitat, en la seua configuració etnocultural, més que no la història estricta d'una «nació». Per això feia ús de les cometes. La nació (derivada de la comunitat etnocultural, això sí, que es mantenia com una constant al llarg de la història) en la seua accepció de catalana i la seua proposta: els Països Catalans, era una proposta de futur. Que podia, això sí, recuperar la plenitud passada i posteriorment frustrada de la comunitat etnocultural. La comunitat, doncs, era alhora un origen a enyorar i un destí a prefigurar, un inestable equilibri que trobarem sempre en Fuster.

[Una singularitat amarga.
Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana
(2012). Afers]

VICENT SIMBOR ROIG

El circuit literari català quedava radicalment transformat després de la intervenció de Fuster en tots els diferents components. Mai un escriptor valencià no havia trencat les barreres regionals i havia transitat per jurats de premis, per redaccions de revistes i per editorials de Barcelona o de Mallorca amb la desimboltura i naturalitat amb què trepitjava els caus culturals valencians. Ni mai cap escriptor valencià –ni principatí ni mallorquí– havia exercit una influència tan decisiva en la conscienciació general de la urgència del redreçament d'un únic, i efectiu, circuit literari per a tots els Països Catalans.

Fuster va esdevenir el vigilant zelós perquè qualsevol aventura literària, o cultural en general, tingués en compte la realitat global dels diferents territoris. Criticà i, en gran manera, vencé el provincianisme endèmic de València, Mallorca i, també, Barcelona. Sense la seua tasca literària, cultural i cívica crec que no és excessiu afirmar que la realitat actual seria ben diferent. Poques vegades en la nostra història un sol individu ha pogut irradiar tal influència. Per fer-ho, calia estar dotat d'un conjunt de virtuts no gens fàcils d'aglutinar: habilitat i carisma en els afers cívics i culturals i gran dots de creador literari i d'investigador.

Deixada de banda la influència en l'àmbit estrictament polític, que escapa a l'objectiu del present llibre, no per això hem d'oblidar que tot l'esforç cultural discorria paral·lelament a la convicció política de la unitat nacional de totes les terres que empraven la mateixa llengua catalana, aquell ens, que ell mateix va batejar amb el nom

de Països Catalans, impulsat com un projecte de futur des de la tan adversa realitat de la dictadura franquista. Però cal afegir que no necessàriament per a tothom han d'anar units tots dos àmbits, el polític i l'estrictament cultural. De fet poden seguir, i en l'actualitat així ho fan, cada un camins per separat. Vull dir que tot el seu esforç per normalitzar el circuit literari català pot ser entès també com un objectiu cultural perfectament destriable del projecte polític. Ningú, almenys ningú que accepti la unitat lingüística dels diversos parlars catalans, entre els quals cal incloure el valencià, pot discutir no sols la conveniència sinó la imperativa necessitat de bastir un circuit literari global de la llengua catalana tan sòlid i fluid com sigui possible. Està en joc la supervivència de la llengua i tot el que porta aparellat. El nostre recorregut a través de la particular, insòlita i determinant contribució fusteriana ens ha permès entrar en contacte directe amb els beneficis a obtenir però també amb les dificultats de diversa mena que cal superar.

[Joan Fuster: *el projecte de normalització del circuit literari* (2012).
Universitat de València]

VICENT PITARCH

Em permet d'apuntar, al capdamunt de la divagació que m'ha estat proposada, que el corpus fusterià, ric i divers, està marcat, en termes força rellevants, per un to inconfusible de reflexió civil, damunt la qual plana el tema recurrent de la llengua i, per extensió, el de la nació, tots dos amb estricta interrelació. Ara, tan sols el curt de gambals pot pretendre liquidar la fenomenal obra fusteriana reduint-la a un hipotètic nacionalisme lingüístic. Siga com siga i de manera inqüestionable, la llengua –que remet, ací i allà a la nació– constitueix un macrotema en el «món fusterià», això és, en l'autor de *Nosaltres, els valencians* i en tots aquells que beuen d'aquesta font del corrent ideològic i polític que s'ha manifestat com el més innovador del País Valencià contemporani i un dels més fecunds de la catalanitat.

Tot partint del desfici que li produeix el fet de sentir-se en orfandat nacional i amb una llengua desvalguda –dues vivències que es retroalimenten–, Fuster es lliura, amb les armes de la raó i del compromís, a furgar en els esculls a través dels quals ha d'avançar aquesta llengua seua; més exactament, en les desgràcies correlatives que ha de suportar la seua comunitat natural. Per descomptat, aborda el fenomen lingüístic en la seua complexitat, sens dubte amb una atenció prioritària a les conductes amb què respon el veïnat davant les exigències de la comunicació social, sense menystenir, però, incursions, més o menys esporàdiques, en aspectes sistèmics d'aquesta mateixa llengua, per a la qual ell vindicarà, en termes decidits, el nom de català. Així, doncs, Fuster reflexiona sobre la llengua catalana, sense negligir-ne cap de les dues perspectives fonamentals: l'analitza com a eina i com a símbol.

Com a eina, la llengua és un codi (un sistema) dotat d'una capacitat admirable de generar funcions: la d'actuar com a manifestació excelsa d'una cultura, per exemple, i la de vertebrar una societat. Com a símbol, la llengua és l'exponent per excel·lència de la nació.

I bé, era normal que, així que assumí la pròpia vocació d'escriptor –en català, no cal dir-ho–, tot d'una Fuster es plantejara les qüestions bàsiques del codi, tals com

l'ortografia, el lèxic i, en general, l'estil que havien de guiar la seua escriptura, qüestions que a finals del decenni dels quaranta del segle passat assolien dins el panorama valencià uns nivells de dificultat suplementària, atès el grau d'analfabetisme ambiental i de postració en què quedaven els registres cultes de l'idioma. En aquest sentit, el nostre escriptor no hi tenia altre camí que el de la formació autodidàctica.

D'entrada, amb la seua mentalitat cartesiana i el seu caràcter disciplinat, no podia concebre l'ortografia sinó com un codi rigorosament unitari, convencional i sistemàtic alhora, que exigia una fidelitat estricta, tal com ell mateix formulava mitjançant el conegut aforisme «És la conclusió a què he arribat: només hi ha un “pecat mortal”, i són les faltes d'ortografia».

Pel que fa al lèxic, també Fuster havia de fer seua la consigna fabriana de depurar i enriquir la llengua (redreçar-ne la varietat), tot fent-se càrrec del llast que representava el volum dels castellanismes que s'havien incrustat en el llenguatge ambiental. I no es tractava només d'eradicar el vocabulari espuri, sinó que la sensibilitat fusteriana aspirava al domini de la propietat de cada mot, una tasca que anava unida a la seua voluntat d'estil. En aquest sentit, i d'acords amb l'afortunada anàlisi de Vicent Salvador, fins i tot va proposar-se una certa «higiene lexicogràfica», operació destinada a netejar d'adherències semàntiques d'ordre metafísic o mistificador aquelles paraules que l'escriptor haurà de fer servir i que necessitava pulcres. Així ho manifestaria, amb el to desimbolt que li permetia la correspondència personal, en una carta adreçada a l'Annalisa Corti: «Els fills de puta es caracteritzen pel confusionisme de vocabulari més que no pas per la pulcritud».

En el treball ardu de dotar-se d'estil, Fuster no s'està d'exhibir l'admiració profunda que sent per Josep Pla, en qui descobria que l'obligació primordial de l'escriptor és fer-se entendre i, en aquesta comesa, escriure bé probablement no serà sinó «escriure a cada moment la paraula justa, justa i insubstituïble».

[«La llengua, amb òptica nacional»,
Saó, 370, abril 2012]

CARME GREGORI SOLDEVILA

Joan Fuster acostumava a situar el conjunt de la seua obra –amb l'excepció de la poesia dels anys de joventut– dins el marc genèric de l'assaig, amb una idèntica i persistent actitud intel·lectual com a tret distintiu d'uns textos que, en aparença, podien semblar dispars. D'altra banda, és ben conegut que l'autor de Sueca es reivindicava com a professional de l'escriptura; amb fórmules que han esdevingut clíxés, es presentava com «un jornalero de l'escriptura» que havia de treballar «*pro pane lucrando*». És aquesta obligació professional la que explica, en gran mesura, la diversitat de formats textuais de l'escriptura fusteriana, segons l'autor mateix. La necessitat d'adaptar-se a les exigències dels diversos encàrrecs editorials, de les col·laboracions periodístiques, dels espais de publicació, etc., contribueix a disgregar formalment una obra que, segons defensa l'autor, en el fons, manté una sòlida homogeneïtat discursiva.

Posant-se sota l'advocació d'Eugeni d'Ors, Fuster entén l'assaig com a «literatura d'idees». Dit d'una altra manera, escriure és opinar: «una temptativa d'opinió» realitzada des de l'àmbit humanístic. Al marge de les notables diferències

ideològiques que separen Fuster d'Eugeni d'Ors, el *Glosari* orsià va marcar decididament les opcions literàries de Fuster; a més de constituir un model d'escriptura, li va revelar les possibilitats mateixes d'existència d'aquesta escriptura. La figura d'un intel·lectual que pensa el món mitjançant l'atenta percepció de les palpitations del temps, a partir de qualsevol pretext, de forma fragmentària, amb una prosa treballada i amb una declarada voluntat persuasòria, s'erigeix en una referència que contribuirà a fixar i definir la vocació fusteriana.

La concepció àmplia i inclusiva del gènere de l'assaig que proposava Fuster comprèn des de l'aforisme fins a l'estudi d'ambició erudita, passant per l'article d'opinió o l'entrada del *Diari*, entre altres. Tot ve a ser una qüestió de captivament intel·lectual que té les pertinents irradiacions discursives. Ningú no pot negar, tanmateix, que Fuster va conrear els estudis literaris i culturals seguint escrupolosament els canons de l'erudició, amb les preceptives notes a peu de pàgina, en obres com *Poetes, moriscos i capellans* o en els estudis dedicats a sant Vicent Ferrer o a Roís de Corella, per exemple. Igualment indiscutible resulta que, entre els seus papers escampats per revistes i diaris, un bon grapat poden ser considerats, sense forçar en absolut els termes, com a textos de crítica literària. A pesar d'aquestes constatacions, en principi, difícilment discutibles, Joan Fuster afirmava amb ironia, però també amb vehemència, que declinava «l'honor de ser intercalat en la nòmina circumspecta dels crítics i dels historiadors». També a *Nosaltres, els valencians*, l'anàlisi –innegablement històrica i sociològica– va encapçalada per una maniobra adreçada al mateix objectiu: aquell llibre –apunta– l'hauria d'haver escrit un historiador, un sociòleg o l'oportuna barreja d'ambdós, més que no pas ell, que no és ni una cosa ni l'altra. L'afirmació, però, no ens ha de conduir a error. Només cal llegir el «Pròleg» a la segona edició per a fer-se càrrec de fins a quin punt ho fa. Per a Fuster, les dades erudites i l'anàlisi tècnica queden en un segon terme; l'èmfasi continua posant-lo en el caràcter assagístic de les obres, un caràcter que n'ha determinat l'escriptura i que l'autor vol subratllar per a evitar desviacions en la lectura. En aquest sentit, és ben simptomàtic que caracteritze obres com *Nosaltres, els valencians* i *Literatura catalana contemporània* amb trets distintius de l'assaig.

L'assaig es basa en la subjectivitat del discurs. Allò que atorga unitat a l'assaig és el «jo» de l'escriptor, esdevingut alhora matèria de l'obra i perspectiva de captació del món, com posa de manifest el conegut exemple: «Ja coneixeu el cèlebre aforisme grec: “Joan Fuster és la mesura de totes les coses”», en el qual, l'assagista declara que, a diferència de la filosofia, la seua escriptura substitueix la categoria abstracta «home» per l'home concret, convertit en mesura i representació, conscient de l'abast i dels límits de la pròpia percepció.

El text assagístic és discontinu i no sistemàtic, presenta la progressió oberta d'un pensament que s'elabora amb la raó com a mètode i el dubte com a precaució, a la recerca d'una veritat que sempre serà interina. És també un sistema de coneixement que no tendeix ni a l'exhaustivitat ni a la totalitat: l'assaig –deia Fuster– no és «sobre» sinó «cap a» un tema, posant de manifest l'esforç de comprensió que ha de presidir la tasca assagística. La concepció de l'assaig com una indagació oberta, com una recerca ininterrompuda, és una de les idees que Fuster va enunciar amb més insistència en les

seus obres. Aquesta autoexigència té, per a Fuster, el seu correlat paral·lel del cantó del lector, figura clau en aquesta manera d'entendre l'assaig com a incitació a la reflexió. L'assagista convida el lector a acompanyar-lo en el seu recorregut reflexiu; espera trobar-hi la connivència d'un destinatari acollidor però no passiu, en sintonia amb el pensament que se li ofereix, però no un mer receptor acrític de les idees alienes. Aquesta és, segons confessa l'autor a *Sagitari*, la finalitat primordial de la seua escriptura: «Provocar més preguntes en el lector ha estat la meua primera intenció a l'hora d'escriure».

[«Joan Fuster: de professió, assagista»,
Saó, 370, abril 2012]

PAU VICIANO

Posats a anar a les qüestions bàsiques, el pensament de Fuster podria centrar-se en tres idees: la llengua i la cultura catalanes com a factor clau de la definició nacional, el fet que el País valencià és un subjecte polític col·lectiu que ha de decidir el seu futur, especialment en relació a la resta dels Països Catalans i, finalment, una actitud crítica davant la societat vigent, no sols en l'aspecte nacional, sinó respecte a les diverses formes d'alienació i de dominació, que s'expressava com un aforisme: «totes les llibertats són solidàries». D'entrada, el lligam entre llengua i nació no era una extravagància o una recialla romàntica. Definicions marxistes de la nació com la canònica de Stalin, quan encara era «el meravellós georgià», la incloïen entre els elements més destacats, i això encara era més palès en l'austromarxisme. En una societat relativament homogènia com la valenciana de mitjan segle XX, per la seua vitalitat en l'assimilació dels forasters, apel·lar a la llengua com a element identitari estava en la lògica de les coses. Com també l'imperatiu moral de la fidelitat a la llengua, fos la pròpia o la dels avis que calia recobrar. De fet, tret d'algunes tradicions, poca cosa els quedava als valencians excepte el nom i la llengua. El procés de construcció –o de «desvetllament»– nacional duria aparellat un model de llengua nacional basat en l'oficialitat, com a la majoria dels països «normals». Durant els anys cinquanta i seixanta, en absència d'institucions democràtiques, la dimensió política quedaria en un segon pla darrere la reivindicació de la identitat basada en la cultura. El problema va ser que, en arribar les primeres eleccions, només quinze anys després de la publicació de *Nosaltres, els valencians*, la difusió social d'aquest valencianisme crític encara no havia avançat prou per a formar una base electoral sòlida dels partits de referents fusterians.

Quatre dècades després, la societat valenciana té una major complexitat, sobretot en la seua composició demogràfica i lingüística. Molts ciutadans han nascut o tenen les arrels fora del país, i per la feblesa dels mecanismes d'integració, no tenen el català com a llengua pròpia ni familiar. Apel·lar a la fidelitat lingüística o als drets individuals com a parlants d'una llengua discriminada, no tindria gaire sentit. Ara bé, no es tractaria de substituir un model nacional «ètnic» per un altre de «cívic», en què el lligam fonamental fos la voluntat col·lectiva de formar una comunitat política, alhora compatible amb una societat multicultural. En primer lloc, perquè la idea nacional de Fuster no era exactament ètnica, almenys en la seua accepció més rígida, perquè el lligam entre llengua i nació no era individual sinó col·lectiu i històric. I, a mesura que es va definir

un espai per a la política, va anar incorporant matisos «cívics», ja que la voluntat de sumar-se al projecte nacional d'arrel catalana s'obria a la població castellanoparlant, fins i tot si no s'assimilava lingüísticament de manera immediata. En qualsevol cas, la llengua era un tret «ètnic» més obert que d'altres marcadors identitaris. D'altra banda, el model estrictament cívic tampoc no resulta tan virtuós com es proclama habitualment. El «plebiscit quotidià» no és més que una metàfora que, ben sovint, oculta processos d'exclusió i dominació sobre les nacionalitats minoritàries incloses en les fronteres estatals. Més encara: en la pràctica les grans nacions cíviques tenen un fort component etnolingüístic, òbviament el de la nacionalitat dominant, encara que es disfressen de llengua o cultura «nacionals». Per més que les nacions francesa, espanyola o britànica –i fins i tot nord-americana– s'identifiquen amb el model cívic, el del «patriotisme constitucional», els seus ciutadans no poden imaginar que el francès, l'espanyol o l'anglès poguessen esdevenir llengües minoritzades dins de les respectives nacions.

[Per què Fuster tenia raó (2017).

Tres i Quatre 3 i 4]

ISABEL-CLARA SIMÓ

Joan Fuster va ser una persona molt important en la meua vida. I en la de molts de valencians. Arribava a la Universitat de València des d'Alcoi, amb el meu valencià exclusivament oral, i analfabeta respecte al meu país, la meua llengua, la meua història i l'enorme literatura que hem estat capaços de produir. Analfabeta.

A la Facultat de Lletres –eren dos cursos comuns per a totes les humanitats, i després tres anys d'especialització, que, per a mi, serien de filosofia–, vaig trobar Joan Fuster i una dotzena d'alumnes que eren els seus deixebles, els seus seguidors, els seus admiradors. La meua veu forta, en valencià, i el fet de ser jove i una mica bonica, va cridar l'atenció i m'acolliren. El que em deien era inversemblant: hi havia una gramàtica de la meua llengua! I un diccionari! I hi havia *Tirant lo Blanc* i el gran entre els grans, Ausiàs Marc, que jo encetava per primer cop a la vida.

Aquella gent i Fuster mateix em van capgirar la vida intel·lectual i la manera de veure el món.

Els companys em van demanar que a l'estiu els escrigués una carta en un català correcte. Pobra de mi! Quines faltes! Quina descurança, tot i els meus enormes esforços! Poc després vaig intentar escriure un conte –jo havia escrit des de menuda, i els profes deien que «la nena ho fa bé», essent jo la «nena». El conte era imperfecte, no cal dir-ho. Però em van caure uns llagrimots d'emoció: per primera vegada ala meua vida escrivia en la llengua que pensava!

Això li ho dec a Joan Fuster i als seus deixebles.

També hi va intervenir aquell savi que es deia Manuel Sanchis Guarner. Un dia ens va reunir, la colla dels fusterians, i ens va demanar uns poemes. Un cop arreplegats, va editar un llibre titulat *Poetes universitaris valencians*. Encara avui el citen, alguns erudits.

Fuster era valencià, i era el millor assagista d'Europa. Si arriba a ser francès, avui el coneixeria, i l'honoraria, tot Europa.

[«Sóc una fusteriana», dins *Nosaltres les fusterianes* (2017). Tres i Quatre]

SALVADOR ORTELLS MIRALLES

El fet d'haver escrit més de cent seixanta poemes entre 1945 i 1954 dóna una idea de la fertilitat poètica de Fuster durant aquests anys. Publicà *Sobre Narcís* el 1948, *3 poemes* i *Ales o mans* el 1949, *Va morir tan bella* el 1951, *Terra en la boca* el 1953, i *Escrit per al silenci* el 1954, a més d'escriure *Ofici de difunt* el 1950, «Elegia a Rabelais» el 1953, i *Poemes per fer* entre 1953 i 1954. Tot plegat, sense comptar els poemes apareguts en publicacions periòdiques que no s'incorporaren en cap poemari. Els llibres citats es publicaren en editorials i col·leccions de prestigi en la literatura catalana i tingueren el reconeixement immediat de la crítica, la poca que hi havia aleshores. Riba, Carner, Bartra, Sanchis Guarnier, Triadú... Tots ells valoraren les seues qualitats poètiques positivament. També tingué, cal recordar-ho, cordials detractors com Antoni Comas. La majoria, però, veieren en els seus versos quelcom que pagava la pena de ser destacat. Potser la primera d'aquestes qualitats fou el domini absolut de la llengua. Actualment, el coneixement lingüístic d'un escriptor en català es dóna per descomptat, però Fuster començà a escriure en uns anys en què, sobretot al País Valencià, era difícil trobar materials lingüístics que orientaren la formació gramatical. Tampoc no hi havia gaire publicacions ni premsa escrita en català que establissen un model de llengua literària i les poques editorials que aconseguien certa regularitat en la publicació necessitaven la complicitat d'un públic minoritari que les feia sostenibles. Inexplicablement, en aquestes condicions adverses, Fuster aconseguí escriure amb una pulcritud lingüística encomiable. Era la conseqüència d'un procés intens de formació que, com en tants altres aspectes, el diferenciava dels poetes valencians de postguerra.

Així com era conscient de la conveniència d'assolir una base lingüística sòlida, també ho era de la urgència de connectar-se, en la mesura possible, als corrents estètics predominants a Europa, que tant influïren la seua formació cultural. Fou, de fet, el primer poeta valencià que hi incorporà, de manera sistemàtica i reiterada, el moviment surrealista i l'existencialisme, en uns moments en què es reivindicava un retorn al llorentenisme. Tan sols la poesia minoritària, intel·lectualista, d'alguns poetes del grup Torre conferia un aire renovador al panorama poètic valencià, encara que poetes com Xavier Casp, Santiago Bru i Vidal o Rafael Villar no entenien la modernitat més enllà de l'assimilació de la poesia simbolista de López-Picó. Així les coses, Fuster, i no Casp, era la veu clamant en el desert valencià. Fou ell qui s'atreví en la dècada dels cinquanta a proposar el discurs poètic irreverent d'*Ofici de difunt* i *Poemes per fer*. Per dissort, no es publicaren quan foren escrits, perquè és ben probable que haguessen canviat el decurs de la seua trajectòria.

[*Veure dins els versos. La poesia de Joan Fuster* (2018).
Universitat de València]

NEUS CAMPILLO

El filosofar de Joan Fuster és sempre una qüestió controvertida. Com que ell rebutjava explícitament la filosofia, crida l'atenció que la major part dels seus escrits podrien considerar-se els d'un filòsof. Per tant, caldria preguntar-se, com és això

possible?

No és l'únic pensador que rebutja ser qualificat de filòsof. Tampoc Hannah Arendt no volia que li digueren filòsofa: «No sóc filòsofa, sinó una científica de la política». Però, no és la negació de ser-ho el que fa d'ells, d'elles, filòsofs o no. És el seu pensament i la forma d'expressió la que condiciona la tasca literària com una tasca filosòfica.

El cas de Fuster és ben peculiar perquè rebutja la filosofia, però hi ha en ell una defensa i una pràctica d'una forma de pensament que cristal·litza en l'assaig. El que anomenem «filosofia» com una forma de pensament específic es desenvolupa al llarg del temps i, depenent de l'època, de múltiples formes: els diàlegs (Plató), les confessions (Agustí d'Hipona), les summes (sant Tomàs d'Aquino), les meditacions (Descartes), els assajos (Montaigne), els tractats (Locke, Hume, Wittgenstein), els sistemes (Fichte, Hegel), els aforismes (Nietzsche), etc.

I és precisament la forma assaig la que va caracteritzar Fuster. La qüestió, doncs, radica en el fet que els seus assajos contenen una forma de pensament filosòfica. Res a veure amb un tractat de metafísica (en realitat era una crítica de la metafísica el que pretenia fer). Segons Fuster, la filosofia és metafísica o no és res, i per això mai no es va considerar un filòsof.

És per això que he volgut acostar-me a un escrit del filòsof de la teoria crítica de la societat, Theodor W. Adorno, titulat *L'assaig com a forma*. Analitzaré les característiques de la forma de l'assaig, segons Adorno, per comprovar com es donen aquestes en alguns dels assajos fusterians. Es tracta de mostrar que la «forma assaig» és una expressió del pensament pròpia del pensar filosòfic i que es dona en gran part de l'obra de Joan Fuster.

Per tant, defensaré que la seua crítica a la metafísica no és l'única relació amb la filosofia que té el nostre escriptor. Hi ha una altra relació: l'elaboració d'un pensament crític, que no dubte de qualificar de filosòfic, mitjançant una forma particular d'escriptura: l'assaig.

[...]

«La llei més pregonada de l'assaig és l'heretgia», afirma Adorno [*L'assaig com a forma*]. L'heretge Fuster quedaria així retratat amb la forma de la seua escriptura.

La major part dels estudiosos de Fuster, i ell mateix, reivindiquen el llegat de Montaigne en la seua obra. I la forma assaig és la clau d'aquest llegat. He intentat mostrar que aquesta forma d'escriptura és la que possibilita la crítica. És la que fa possible que l'espectador reflexiu es transforme en filòsof *malgré lui*.

La forma assaig és una manera de fer filosofia poc ponderada en el pensament occidental acadèmic. Sembla no seriosa. Sembla secundària. Però sabem que té una llarga tradició no assenyalada com caldria perquè el triomf ha sigut per a la teoria. Però ara ja no.

Des de la modernitat s'ha obert camí paral·lelament a la construcció teòrica de la raó des de Descartes. Els dos corrents han tingut els seus moments hegemònics. La postmodernitat de finals del segle XX va ser d'hegemonia del fragment i de rebuig de la teoria. Vaig intentar en el llibre *El descrèdit de la modernitat* (2001) donar compte d'aquesta idea.

Fuster era molt conscient de tot açò i brinda una alabança a l'«avi Montaigne», persuadit del fet que els seus escrits s'inscrivien en aquesta tradició. Una tradició crítica de la filosofia que no afirmava la metafísica, i per tant es qüestionava a si mateixa com a filosofia. Ara ens trobem en uns altres temps i no crec que Fuster insistira tant a dir que no era filòsof. Era un pensador crític.

Els estudiosos de Fuster ponderen de diferents maneres aquesta forma d'escriptura, però tots ells i elles coincideixen a donar compte de la capacitat crítica de la forma assaig, de la rellevància que té el fet que Fuster elegira aquesta forma per a les seues reflexions.

[«L'assaig com a crítica en Joan Fuster»,
dins *Joan Fuster: indagació, pensament i literatura* (2019).
Universitat de València]

ENRIC IBORRA

El *Diari 1952-1960* mostra quines eren algunes de les principals referències culturals de Fuster, tant literàries com artístiques i musicals. Entre les primeres, una de les més insistides és la de Paul Valéry. El 2 de març de 1953 escrivia que Valéry «contemplava la literatura com el repertori infinit de les possibilitats *enginyoses* de l'home, i és l'aventura intel·lectual que s'hi descabdella el que el sedueix». Eren unes paraules que es podria haver aplicat a ell mateix. A Fuster, la literatura que li agradava – la que el seduïa, com a Valéry –, la que practicava ell mateix, era la que projectava una mena o altra de lucidesa sobre problemes bàsics de l'aventura històrica de l'home, la que representava d'una manera o altra, tant per a l'autor com per al lector, un exercici d'intel·ligència. Al costat de Valéry, Aldous Huxley –«aquest esplèndid escriptor anglès», en diu– és un altre dels escriptors amb qui Fuster mostra més afinitat: en destaca positivament els personatges intel·lectuals de les seues novel·les, perquè «no tots els conflictes novel·lístics són “exterior”, ni els conflictes exteriors queden sempre prou explícits amb el seu enunciat de simple aventura...» (27 de gener de 1967). Anys més tard, en un article del 1981, publicat en el *Diario de Valencia* amb el títol de «Breve recuerdo de Huxley», Fuster va proposar un particular *hit-parade* novel·lístic del segle XX. Entre les cinc novel·les triades hi havia *Contrapunt* de Huxley, de la qual destacava el seu «deslumbrante juego de ideas». El repertori infinit de les possibilitats *enginyoses* de l'home, l'aventura intel·lectual, el joc d'idees enlluernador... Aquesta és la matèria de què està fet el *Diari 1952-1960* de Joan Fuster.

[«Introducció», a *Diari 1952-1960* (2021).
Tres i Quatre]

ANTONI RICO

Com va ser el Fuster intel·lectual? Més enllà de les reflexions que ell mateix va fer sobre el concepte, Fuster encaixava a la perfecció en aquella idea de Weber que considerava l'intel·lectual com a legitimador i constructor d'ideologies. De la mateixa manera, de tots els personatges que analitzarem tot seguit segurament el que millor s'adequa a aquesta definició és Jordi Pujol. Ara bé, la diferència entre Fuster i personatges com Pujol, Ribó o Lluç, és que el de Sueca sempre va mantenir la seua

independència intel·lectual i per això són diverses i diferents les cultures polítiques que, amb major o menor grau, es poden identificar com a fusterianes o influïdes pel fusterianisme. En certa manera, ens trobaríem davant la teoria de Weber que diferenciava entre els «sacerdots» i els «profetes». L'esquema proposat es pot aplicar si entenem que Fuster és el «sacerdot» –encarregat de produir formes de coneixement acceptables i ortodoxes– i personatges com Lluç, Cucó, Marquès, Mira, Guia o Ribó són els «profetes» –aquells que interpreten i plantegen teories heterodoxes a partir d'allò que ha dit el «sacerdot». El problema d'aquesta teoria aplicada a l'univers fusterià és que Fuster no va ser mai el defensor de cap centre de poder, ans al contrari. El «sacerdoti fusterià» va servir per a defensar un relat històric que Fuster no va modificar mai en les seues bases més fonamentals, malgrat que els «profetes», ja en els anys setanta, començaren a qüestionar i esmenar alguns elements que no encaixaven després de fer una recerca científica fonamentada. El paper de Fuster no és lineal i, si bé és cert que durant el franquisme i la transició mantingué uns posicionaments d'enfrontament amb el poder establert, també ho és que en la seua mena de «retirada espiritual» dels vuitanta jugà un paper important d'influència sobre el poder de la nova autonomia valenciana. Si més no de manera estètica si es vol, amb els seus avals a la política lingüística del govern de Lerma, per exemple.

A tot això hem d'afegir un element central que de tot intel·lectual s'espera: la seua adscripció a una tradició científica o cultural concreta. A Fuster el podem enquadrar clarament en la tradició del catalanisme però també del valencianisme. Quin és el problema del nostre intel·lectual? Doncs que tant en un cas com en l'altre, la seua aportació trencà amb les dinàmiques que totes dues tradicions havien seguit. Pel que fa al catalanisme, superà de lluny el marc geogràfic que aquest havia considerat com a nacionalment propi, més enllà d'alguna excepció puntual. I en el cas del valencianisme, Fuster suposà una renovació i una ruptura també amb la tradició de preguerra. Excessives ruptures com perquè uns i altres assumissen al cent per cent la proposta fusteriana.

[*Joan Fuster i el pensament nacional. Entre el problema i el programa* (2021). Afers]